

Smaastykker.

1.

Det kgl. rettertings domme af 20. og 21. oktober 1575.

AF

Arild Hvitfeldt.

I sin anmeldelse af Dr. jur. Stig Juul's disputats »Fællig og Hovedlod« (Hist. T. 10. V, 729 ff.) yder professor, Dr. jur. O. A. Borum et selvstændigt bidrag til tolkningen af de to bekendte rettertingsdomme, som dannede afslutningen på arveprocesserne efter Herluf Trolle og Birgitte Gjøe, forsåvidt angår stiftelsen af den frie adelsskole Herlufsholm. O. A. Borums tolkning falder sammen med Holger Fr. Rørdams opfattelse af sagens slutfase, og da Borum er kommet til sit resultat uafhængigt af H. F. Rørdam, kunde man synes at der måtte være vundet sikkerhed på dette punkt, og at Rørdams biografiske arbejde¹ i dette afsnit var blevet bekræftet gennem en udenforstående sagkyndigs selvstændige iagttagelser.

Der er imidlertid tre omstændigheder, som opfordrer til ikke at slå sig til tåls med dette. Den ene er en formalitet. Borum henviser til, at Rørdam er »inde på den samme Tanke« . . . »idet han S. 35 skriver: . . . », — hvorefter følger citatet om samspillet mellem Arild Hvitfeldt og Hans Mikkelsen. Men Rørdam er ikke selv kommet ind på den tanke, han henviser udtrykkeligt på dette sted — midt i fremstillingen af sagens forløb den 20. og 21., ved en fodnote umiddelbart foran »Det

¹ Historieskriveren Arild Hvitfeldt, Kbh. 1896.

var . . .« — til sin kilde. Noten begynder saaledes: »Se Pastor Chr. H. Brasch's skarpsindige Fremstilling af Retssagens Forløb (Gamle Ejere af Bregentved, S. 182 ff.), hvorved det er lykkedes ham at løse den Haardknude, som Retshistorikeren Kolderup Rosenvinge — ikke at tale om mange andre — maatte lade uløst«. Det vil sige at Rørdam i virkeligheden fremsætter, ikke sin egen intuitive anelse af et sammenspil, men en gengivelse i det væsentlige af Brasch' tolkning. Og om denne tolkning udtaler Borum, s. 735: »Jeg er enig med Juul i, at Uoverensstemmelsen ikke paa nogen Maade lader sig bortforklare, cfr. derimod Brasch og Kjer«. (fremh. her). Dette kunde tyde paa, at den tilsyneladende overensstemmelse mellem Rørdam og Borum måske ikke er helt fuldstændig endda.

Den anden omstændighed, som taler for ikke at stille spørgsmålet i bero med Borums værdifulde tolkningsbidrag en passant, er, at forhistorien til de to rettertingsdomme i en anmeldelse af et arbejde med et helt andet hovedemne selvfølgelig kun kan berøres ganske flygtigt, men at forhistorien på flere punkter er af væsentlig betydning for forståelsen af dommene og hovedpersonernes holdning. Den tredje omstændighed er, at det synes muligt at komme den endelige løsning endnu et skridt nærmere. Eller rettere sagt at underbygge og uddybe Brasch' tolkning, der i al sin simpelhed forekommer indlysende rigtig — men som åbenbart alligevel ikke er fremsat i en sådan form, at den har kunnet virke overbevisende på de to moderne jurister, der har beskæftiget sig med dommene.

Herlufsholm skole blev oprettet ved et gavebrev af 23. maj 1565, udstedt i fællesskab af Herluf Trolle og Birgitte Gjõe. Efter Herluf Trolles død oprettede fru Birgitte som enke et nyt gavebrev af 22. marts 1567, hvori hun påny gav skolen skøde på alt, hvad der var skænket den i det første fælles gavebrev. Samtidigt overdrog hun bestyrelsen af skolen til rigsrådet. Endelig tilbød fru Birgitte en personlig, mundtlig skødnings for det kongelige retterting i Ringsted, 25. feb. 1573¹.

Angrebene mod donationen blev successive sat ind på for-

¹ Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 194.

skellige punkter. Den første indsigelse blev behandlet på kongens retterting i Ringsted 25. feb. 1573 på foranledning af, at fru Birgittes søstersøn, Oluf Mouritsen til Bollerup, havde indanket skolens gods til lås. Indsigelsen blev fremsat af fru Birgittes broder, Christoffer Gjõe til Gunderslevholm, som påberåbte sig, at skiftet efter deres broder, Eskild Gjõe, ikke var tilendebragt. Retten afviste denne indsigelse ved en henvisning til, at der vel ikke var gået afkald i skiftet, men at dette dog måtte betragtes som endeligt, og fastslog, at skolen kunde forfølge sin lås¹. Det var ved denne lejlighed, fru Birgitte mundtligt bekræftede sin skødning.

Den næste indsigelse blev rejst af Jørgen Marsvin til Dybæk, der optrådte på vegne af sin hustru, Karen Gyldenstjerne, som var en datter af fru Birgittes søster, Helveg Gjõe, i dennes første ægteskab. Jørgen Marsvins indsigelse, som blev behandlet under herredagen i Randers 21. maj 1573, var rettet mod fru Birgittes eget gavebrev af 22. marts 1567, idet han bestred hendes habilitet, da en enke efter loven ikke måtte afhænde sit gods uden »næste frænders« samtykke². Det kongelige retterting afviste imidlertid indsigelsen med den formelle begrundelse, at Jørgen Marsvin ikke havde påtaleret, da hans hustrus moder atter var gift, så at han ikke var hendes lavværge, og han heller ikke havde nogen fuldmagt fra hende. Desuden fremhævedes det, at arven ikke var faldet³.

Rent faktisk havde fru Helveg Gjõe i et brev af 14. juni 1566 givet sit samtykke til skolens stiftelse⁴. Men på det tidspunkt var hun enke og Christoffer Gjõe hendes værge, og broderen afgav nu i et brev af 30. sept. 1573 overfor Jørgen Marsvin en erklæring om, at han aldrig havde givet sit samtykke til stiftelsen af skolen, ligesom Helveg Gjøes samtykke var givet uden hans billigelse⁵. På dette grundlag nedlagde Jørgen

¹ Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 187 ff.

² Jyske Lov 1, 36.

³ Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 202 f.

⁴ Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 225.

⁵ Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 226.

Marsvin derefter påny indsigelse med samme motivering som sidst, men kongens retterting i Næstved 5. juni 1574 afviste ligeledes denne indsigelse under henvisning til, at fru Helveg Gjoes nuværende mand, Mogens Gjoe til Bremersvold, var hendes værge nu, og at Jørgen Marsvin derfor var en fremmed mand til sagen¹.

I mellemtiden var Christoffer Gjoe blevet neutraliseret under skiftet efter ovennævnte Oluf Mouritsen, da han ved Peder Oxes indflydelse havde fået sin rigelige andel af arven efter sin og fru Birgittes søstersøn. Fru Birgitte selv havde indsat Peder Oxe som arving til hendes arvepart af Oluf Mouritsens jordegods, men for ikke helt at misforstaa fru Birgittes gaver til Peder Oxe, som man kunde gøre det efter Borums udtryk², må man have i erindring dels, at det var Herluf Trolle som på kongens vegne holdt anklagetalen mod Peder Oxe i 1558 efter hans flugt til udlandet, dels, og især, at Peder Oxe var fru Birgittes søstersøn og en af hendes nærmeste arvinger. Den første gave, hun skænkede ham, et halvt år før den her omtalte, var simpelthen en arvepart — i en anden sag — som var faldet under Peder Oxes udlændighed, og som havde voldt strid efter hans tilbagekomst.

Det kongelige retterting havde i maj 1573 i sine motiveringer for afvisningen af Jørgen Marsvins indsigelser som nævnt bl. a. henvist til, at arven ikke var faldet, og det er måske dette der er årsagen til, at han genoptager sagen efter Birgitte Gjoes død d. 25. juli 1574. Men samtidigt sætter han ind på et helt andet punkt end før. Han angriber nu det oprindelige fælles gavebrev af 23. maj 1565 og hævder, at det retligt må betragtes som udstedt af Herluf Trolle alene, men at Herluf Trolle så har afhændet sin kones ejendom, hvilket var i strid med loven, når ægteparret var barnløst³. Denne opfattelse får

¹ Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 223 ff.

² »At man iøvrigt fra Birgitte Gjoes Side satte alle Sejl til fremgaar af, at hun ved rige Gaver til Rigets mægtigste Mand Peder Oxe søgte at vinde ham for Skolens Sag«, a. a. s. 737.

³ Skånske Lov 1, 8, 1, 10 og 1, 12.

han medhold i ved Skåne landsting, i hvis dom af 16. april 1575 det hedder: »at huis beuises kand forn^e Herluff Trolle haffuer affhendt aff Frue Birgetthes Goudtz till Herluffsholms frii Adelsskole, thett findes att verre giordt emodt Lougen«¹. Og endelig stadfæstes denne dom af det kongelige retterting i København 15. juni samme år, hvor Jørgen Marsvin får dom for, at hvis han kan bevise at have lidt skade ved Herluf Trolles skøde, »tha bœer Herluff Trollis Arffuinge att stande hannom therfor till Retthe«².

Efter den tolkning, Brasch har fremsat³, skal dernæst dommen på det kongelige retterting d. 20. oktober 1575 opfattes således: »Herefter faldt der så Dom den Dag angaaende Herluf Trolles Skjøde, for at Skolen efter dette alene skulde have Laas paa det Gods, som Herluf Trolle deri har skjødet af sit eget, efterdi dette efter Rigens Ret lovligen er forfulgt til Laas, men derimod ikke paa det Gods, som Herluf Trolle deri har bortskjødet af Fru Birgittes, efterdi dette er dømt at være gjort mod Loven«.

Som følge heraf skal dommen d. 21. okt. efter Brasch, s. 196, opfattes således: »Den næste Dag d. 21. October skulde altsaa Dommen gaae for sig om Laasen, og da det nu var afgjort, at der intet var til Hinder, for at Skolen kunde faae Laas efter Herluf Trolles Skjøde, naar samme indskrænkedes til hans eget Gods, blev der altsaa kun Spørgsmaal om, hvorledes det stillede sig med Laasen for Fru Birgittes Gods, og efterat Rettertinget paany havde fremdraget Omstændighederne ved hendes Skjøde til Skolen . . . , dømte Thinget . . . Herlufsholms Skole til i Forstanderens Navn, at skulle have Laas saavel paa Herluf Trolles eget Gods, som paa Fru Birgitte Gøyes Gods«.

Det ønskes fremhævet, at denne tolkning allerede foreligger. At Brasch' tolkning er rigtig, skal her kun søges bestyrket.

¹ Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 269.

² Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 268 ff.

³ Chr. H. Brasch: Gamle Eiere af Bregentved fra 1382 til 1740, Kbh. 1873, s. 196.

Striden står om, hvorvidt dommene af 20. og 21. okt. er to alternative slutdomme, hvor den ene er traadt i stedet for den anden, eller dommen af 20. okt. kun er det næstsidste led i en kæde som afsluttes med dommen af 21. okt¹. Derimod er der vistnok enighed om at tidens retsliv frembyder stor kontinuitet², og man bør vel derfor på forhånd foretrække en tolkning der viser logisk juridisk sammenhæng, fremfor en tolkning der forudsætter den største juridiske forvirring. Og nu er forholdet det, at hvis man opfatter de to domme som alternativer, bliver besynderlighedernes antal legio, idet dommen af 21. okt. uden dommen af 20. okt. som forudsætning bliver næsten endnu mere uforståelig, end dommen af 20. okt. opfattet som slutdom. Hvis dommen af 21. okt. skal opfattes som alternativ til dommen af 20. okt., bliver det således bl. a. uforståeligt at den overhovedet ikke kommer ind på det spørgsmål der er emnet for Dr. jur. Stig Iuuls undersøgelse, når dette spørgsmål dog var rejst og blevet afgjort, som sket var, ved dommene af 16. april og 15. juni samme år. Andre besynderligheder er tilstrækkeligt fremhævet af denne opfattelses egne tilhængere, men de har ikke indset at besynderlighederne alle blot er konsekvenser af den urigtige sidestilling af de to domme 20. og 21. okt. Omvendt går der en ubrudt, følgerigtig linje gennem hele sagen fra den første til den sidste dom, hvis man optager den tolkning, Brasch har givet af dommen 20. okt. Denne dom beskæftiger sig da kun med det fælles gavebrev 1565, og det er da rigtigt, at den overhovedet ikke kommer ind på fru Birgittes eget gavebrev 1567 eller de indsigelser som tidligere var rejst herimod. Og Dommen af 21. okt. beskæftiger sig da kun med fru Birgittes eget gavebrev 1567, hvorfor det er rigtigt at den henviser til dommen 25. feb. 1573, og lige så rigtigt at den ikke omtaler Jørgen Marsvins to indsigelser mod fru Birgittes eget gavebrev (thi her var han blevet afvist som ikke påtaleberettiget) eller hans senere indsigelse mod det fæl-

¹ Jfr. Iuuls påpegning af, at recessen af 1547 § 28 er udformet over en gammel dom fra 1515.

² Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 282 ff., s. XXII ff.

les gavebrev (thi spørgsmålet om det fælles gavebrev var afgjort dagen forud, og Jørgen Marsvins indsigelse mod det fælles gavebrev var ikke en indsigelse mod fru Birgittes eget gavebrev, hvilket nu alene drøftedes). Endelig er det ogsaa rigtigt, at dommen af 21. okt. da ikke omtaler Arild Hvitfeldts protest, thi denne protest var ikke rettet mod fru Birgittes eget gavebrev.

Videre vil en gennemgang af dommen 21. okt. vise, at der mangler noget, hvis man betragter den som afløser af 20. okt.-dommen. Der bliver for retten den 21. oktober fremlagt: en papirvidisse af fru Birgittes skødebrev »hun udi sit Enkesede och Velmagt udgiffvit och beseglikt haffver«, en vidisse af overdragelsesbrevet for forstanderskabet til rigsrådet, stadfæstelsesbrev og fire dombreve m. m., den almindelige stævning og seks ugers overhørelse — men ikke det oprindelige fælles gavebrev af 1565. Efter henvisning til dommen 25. feb. 1573 og til at enkeskøder står ved magt, hedder det derpå — uden nogen- somhelst motivering i dommen selv — at skolens repræsentant bør have lås på fornævnte Herlufsholm skole og dens tilliggende gods, så vel på Herluf Trolles eget gods, han dertil funderet har, som etc. Det, der mangler, er netop dommen af 20. okt., som altså må være en forudsætning for slutdommen og ikke selv en kasseret slutdom.

Det kunde forekomme berettiget alene efter dette at kræve ret tungtvejende grunde til opretholdelsen af synspunktet om de to domme som sidestillede, således at den første betragtes som kasseret og afløst af den anden. Men det skal indrømmes, at sagen i sig selv var indviklet og spørgsmålet derfor under alle omstændigheder vanskeligt at udrede for en eftertid.

Det forhold, som særligt synes at forekomme Iuul og Borum gådefuldt, nemlig at dommen af 20. okt. kun findes indført i Rigens Dombog og dommen af 21. okt. kun i Rigens Forfølgningsbog, men ikke i Dombogen, er imidlertid så langt fra at være en gåde, at det tværtimod er det afgørende bevis på at Brasch har ret i sin opfattelse. Thi hvis dommen af 20. oktober ved sin udfærdigelse havde været tænkt

som det siste ord i sagen, den endelige lås, vilde den ikke være blevet indført i Rigens Dombog. Den skulde i saa fald have været indført i Rigens Forfølgningsbog, men dér findes den som bekendt ikke. Disse to omstændigheder tilsammen — at dommen af 20. okt. findes i Rigens Dombog, og at den ikke findes i Rigens Forfølgningsbog — viser utvetydigt at den ikke var en endelig lås. På samme måde er det ganske i sin orden, at dommen af 21. oktober, der giver Herlufsholm skole den endelige lås på sit gods, findes indført, ikke i Rigens Dombog, men i Rigens Forfølgningsbog, hvor den hører hjemme.

Endelig har dommen af 20. okt. overhovedet ikke form af et låsebrev. Det har derimod dommen af 21. okt., der efter at have erklæret, at skolens repræsentant bør at have lås på førnævnte Herlufsholm skole og dens tilliggende gods, så vel på Herluf Trolles eget gods, han dertil funderet har, som fru Birgittes gods, fortsætter: »thi tildømme Vii nu . . .« for at slutte med formularen: »Och setthe Vii thendt Sag euindelige Thiellse paa«.

Det er således fuldstændig sikkert, at forholdet mellem de to domme er sådan som Brasch rigtigt har set det. Den 20. oktober erklæres det, at skolen efter det fælles gavebrev 1565 kan få lås på Herluf Trolles eget gods, men kun på dette. Den 21. oktober erklæres det, at skolen efter fru Birgittes gavebrev 1567 også kan få lås på hendes gods. Hvorefter låsebrevet gives.

Dommene er iøvrigt uangribelige.

Det næste skridt bliver så at søge at finde årsagen til at man foretog denne juridiske manøvre, for det var unægtelig en spidsfindig fremgangsmåde til erhvervelse af lås.

Og her kan der først henvises til dommen på det kongelige retterting 15. juni 1575. Det viste sig nemlig ved den, at reale modargumenter mod angrebet på det fælles gavebrev 1565 var nytteløse. Herluf Trolles arvinger fremhævede ved den lejlighed, at fru Birgitte ikke havde lidt nogen skade ved Herluf Trolles disposition, idet hun havde godset i hænde efter hans

død, at hun derefter selv bortskødede det og gav det sig af hænde, de henviste til dommen over Christoffer Gjõe som fastslog lovligheden af fru Birgittes skøde, og de understregede at rigsrådet havde kendt overdragelsen »forfulde«. Men alligevel blev dommen fra Skåne landsting stadfæstet. Man kan bemærke, at hele forsvaret for donationen bygger på fru Birgittes egen bekræftelse, men tiltrods herfor lød dommen, at hvis Herluf Trolle havde bortskødet af fru Birgittes gods, var det gjort imod loven. Og ifølge retspraksis havde han faktisk afhændet sin hustrus gods, da man ikke tillagde hendes eget samtykke gyldighed. Hvis fru Birgitte havde ventet med at bortskænke sit gods, til hun blev enke, vilde spørgsmålet aldrig være opstået, men hun kunde jo ikke på forhånd vide at hun skulde leve længst, og da ægtemandens samtykke, værgens medunderskrift, derfor var nødvendig, opstod der en juridisk knude som ikke gav den gordiske noget efter i sindrighed. Men hvor den gordiske knude blot blev hugget over, blev denne knude løst.

Ideen til løsningen er af flere forfattere tilskrevet Arild Hvitfeldt. Det er nok rigtigt. Man har et godt indtryk af hans juridiske skarpsindighed gennem en retssag som processen om Lillø¹.

En anden omstændighed taler ogsaa meget stærkt derfor. Loven sagde, at bonde ikke måtte afhænde kone-jord uden de havde børn sammen, men selve salget kunde ikke omstødes, retsvirkningerne af en overtrædelse viste sig kun deri, at hustruens arvinger kunde kræve erstatning af manden eller mandens arvinger. Jørgen Marsvin havde da heller ikke på dette punkt givet genbrev mod forfølgningen til lås, og der forelå i det hele taget intet genbrev længere den 20. oktober. Selvom man måske har følt en donation af denne art mindre sikker mod omstødelse end et salg, er der dog mest grund til at tro, at låsebrevet vilde være blevet givet under alle omstændigheder. Men erstatningssagen mod Herluf Trolles arvinger var allerede rejst, og der kunde næppe være tvivl om dens ud-

¹ Kold.-Rosenv.: Udvalg etc. III s. 144 ff.; også citeret i udtog af Rørdam a. a. s. 27 ff.

fald efter dommene på Skåne landsting og på det kongelige retterting. Herluf Trolles arvinger havde påberåbt sig fru Birgittes egen bekræftelse som enke, men heroverfor havde Jørgen Marsvin erklæret, at han ikke havde gjort påtale mod Birgitte Gjõe eller stævnet den sag, men alene rejst krav om erstatning. Det var Jørgen Marsvin der begyndte spidsfindighederne.

Den økonomiske risiko var altså overordentlig stor for Herluf Trolles arvinger, det vil sige for hans broder Niels Trolles umyndige børn og hans søster fru Øllegaard Trolle, repræsenteret af hendes to sønner, Arild og Jakob Hvitfeldt. Og da omvendt risikoen for at Herlufsholm skole ikke skulde få lås på sit gods synes at have været ringe, forekommer det sandsynligst at det juridiske skaktræk d. 20. oktober først og fremmest blev foretaget for at parere stødet mod Herluf Trolles arvinger. At skolens besiddelse derved også blev gjort helt uangribelig har så vel desuden været et medvirkende bimoment.

Under retsforhandlingerne d. 20. okt. fandt der et sammenspil sted, som det er fremhævet af Brasch, Rørdam og Borum, — det kan næppe betvivles. Men efter det her udviklede, var det ikke et sammenspil mellem Hans Mikkelsen og Arild Hvitfeldt mod rettertinget. Det var langt snarere et sammenspil vendt imod Jørgen Marsvins angreb, og det er sandsynligt at rettertingets medlemmer, eller nogle af dem, på forhånd har tilkendegivet deres tilslutning til den valgte fremgangsmaade. Ellers var det hele næppe gået så glat. En venskabelig indstilling overfor kongens øverste sekretær kunde også ventes af et retterting, hvis medlemmer for op imod halvdelens vedkommende stod i nærmere eller fjernere slægtskabs- eller venskabsforhold til Herluf Trolle eller Arild Hvitfeldt.

Om forhandlingerne d. 20. oktober skal det tilslut bemærkes, at Arild Hvitfeldt overhovedet ikke protesterer mod at skolen får lås på sit gods. Han meddeler blot for rettertinget, at der i henhold til dom på Skånes landsting d. 16. april 1575 og på kongens retterting 15. juni 1575 ikke kan gives lås på fru Birgittes gods efter Herluf Trolles skøde, da dette ifølge de to domme er gjort imod loven. Han protesterer derfor imod,

at låsen dømmes og sluttes efter Herluf Trolles fundats og skøde, for at Jørgen Marsvin ikke med rette skal kunne beklage sig over at have lidt nogen skade ved dette. Hele indlægget lyser af venlig og betænksom omsorg for Jørgen Marsvins juridiske rettigheder! Og for rigtigt at tydeliggøre, hvad meningen er, erklærer Hans Mikkelsen derpå, at skolen søger lås på sit gods både efter det fælles skøde og efter fru Birgittes enkeskøde. Rettertinget tog oplysningerne til efterretning, bestemte at skolen kunde få lås på Herluf Trolles gods og gik den næste dag over til behandlingen af fru Birgittes eget gavebrev.

Men så havde Herluf Trolle ikke skænket sin hustrus gods bort, og så bortfaldt også erstatningsansvaret for hans arvinger.
